

José van Dijck

Het transparante lichaam. Medische visualisering in media en cultuur

Amsterdam (Amsterdam University Press) 2001, 191 p., geïll., € 21, ISBN 90 5356 522 1

De kersverse hoogleraar televisie, media en cultuur aan de vakgroep Film- en Televisiewetenschap van de Universiteit van Amsterdam levert bij haar benoeming een visitekaartje af met haar eerste boek in het Nederlands: *Het transparante lichaam. Medische visualisering in media en cultuur*. In dit boek heeft José van Dijck een zevental essays bijeengebracht over medische visualiseringstechnieken die de binnenkant van het lichaam toegankelijk maken. Röntgenapparaten, echoscopie, endoscopie, magnetische resonans imaging (MRI) en computertomografie (CT) zijn kijkinstrumenten die door huid en bot heengaan, of het binnenste van het lichaam met minicamera openleggen voor het oog. Deze geavanceerde technieken stellen wetenschappers in staat om het menselijk lichaam *transparant* te maken en beter te leren kennen. Maar, zo stelt Van Dijck, het gaat niet alleen om kennis, maar ook om een aantal westerse idealen en vooronderstellingen. Volgens haar is hier zelfs regelrecht sprake van een mythe, namelijk van ultieme transparantie. De mythe is gebaseerd op twee veronderstellingen: het idee dat meer zien tot meer kennis en daarmee tot genezing leidt, en dat kijken in het lichaam onschuldig is. Deze

mythe van het transparante lichaam ontrafelt Van Dijck op steekhoudende wijze.

Eén van de centrale stellingen in *Het transparante lichaam* is dat medische visualiseringstechnologie zich hand in hand ontwikkelt met media-technologie. Dit betreft ten eerste een historisch argument: de uitvinding van röntgen gaat min of meer gelijk op met fotografie en film; endoscopie is afhankelijk van ontwikkelingen in de fotografie, televisie en video; en MRI en CT-scanning zijn onlosmakelijk verbonden met digitale technologieën. Maar belangrijker nog is dat de media een intermediair vormen voor medische kennis. Van Dijck stelt zelfs dat de visualiseringstrend in de geneeskunde door de media is gepropageerd, omdat deze zo veelvuldig gebruik maken van medische beelden. Het voornaamste argument in de ontrafeling van de mythe van het transparante lichaam is dan ook dat beide technologieën vormen van *representatie* zijn. Dit betekent dat zien nooit direct tot kennis kan leiden, maar dat elk beeld geïnterpreteerd moet worden volgens bepaalde medische en ook visuele codes. De mogelijkheid om medische kennis voor een lekenpubliek visueel te maken, betekent dat onze cultuur doordrongen is geraakt

van een 'medische blik' die onze normen en waarden bepaalt. In het debat rond medische ethiek is echter de rol van de media onderbelicht gebleven. Om die reden beschouwt Van Dijk medische visualisering als een culturele praktijk. Door de media in haar analyse te betrekken benadert Van Dijk medische visualisering als een culturele praktijk.

Zij betoogt overtuigend dat kijken in het lichaam niet onschuldig is, maar gekoppeld is aan het westerse maakbaarheidsideaal. Van Dijk wijst er bijvoorbeeld op dat mediabeelden van het binnenste van het menselijk lichaam vaak vergezeld gaan van beelden van 'mooie, blij en dus gezonde mensen' (p. 20). Een toenemende transparantie staat in feite voor een groeiend geloof in maakbaarheid en manipuleerbaarheid. In haar boek problematiseert Van Dijk dit rotsvaste vertrouwen in transparantie door deze medische benadering in een historisch en cultuurkritisch kader te plaatsen. Zij doet dit aan de hand van een aantal interessante case studies.

Het nadeel van het bij elkaar brengen van eerder gepubliceerde essays is het gevaar van herhaling, dat zeker hier en daar in het boek opduikt. Ook ontstaat af en toe de indruk dat de centrale these, de problematisering van het transparante lichaam, er in de conclusie van een enkel hoofdstuk een beetje haastig is bijgesleept. Dit neemt niet weg dat het boek vol staat met oorspronkelijke inzichten, scherpe analyses en boeiende voorbeelden op een gebied dat in Nederland nog nauwelijks ontgonnen is: een cultuurkritische benadering van (medische) technologie.

Het eerste praktijkvoorbeeld dat Van Dijk bij de kop pakt, is de operatiefilm als mediaspektakel. Zij laat een verrassende historische continuïteit zien in het tentoonstellen van griezelige bezienswaardigheden. Waar vroeger gehandicapte mensen – *freaks* – zoals Siamese tweelingen, op de kermis werden tentoongesteld, krijgen we tegenwoordig de operatie op televisie te zien die hen van hun handicap moet verlossen. Waar het aanvankelijk instructiefilms voor artsen in opleiding betrof, wordt

gaandeweg de registratie van een operatie steeds meer geregisseerd en genarrativiseerd. Zoals Van Dijk opmerkt, hebben operaties 'immers alles wat goed televisiedrama vereist: slimme helden, hulpeloze slachtoffers, flitsende technologie en een strijd om leven en dood' (p. 37). Daarmee doet het visuele spektakel een zelfde beroep op voyeurisme als de vroegere *freakshows*.

Ook elders plaatst Van Dijk hedendaagse praktijken in een historisch perspectief. Het conserveringsprocédé van de plastinatie (waarbij een anatomisch object ontstaat dat het midden houdt tussen 'een conventioneel standbeeld, een opengewerkte mummie en een gevild lijk', p. 46) plaatst zij in de traditie van anatomische modellen uit de Renaissance. Het gaat er haar om te laten zien dat bij dit soort ingrepen de relatie tussen echt en onecht vervaagt, waarmee de status van authenticiteit op losse schroeven komt te staan. Waar anatomische modellen in de greep waren van klassieke conventies van beeldhouw- en schilderkunst, worden bij de plastinatie in de tentoonstelling *Körperwelten* postmoderne stijlen gebruikt, die het lichaam als een manipuleerbaar object, als *cyborg*, neerzetten. In een ander hoofdstuk, over het *Visible Human Project*, toont Van Dijk op originele wijze de historische continuïteit tussen Renaissance en het heden. Het VHP heeft digitale databases van twee complete mensenlichamen geproduceerd – van een man en van een vrouw. Deze virtuele dissectie is echter, niet minder dan in de Renaissance, naast een didactische uiteenzetting ook een strafrechtelijke exercitie en moraliteitsdrama.

In haar hoofdstuk over echoscopie van de foetus, gaat Van Dijk nader in op de ethiek van zwangerschapsdiagnostiek. Dit is een technologie die vrijwel elk huishouden is binnengedrongen; menig familiealbum begint tegenwoordig met een foto van de echo van de foetus. Terecht wijst Van Dijk er op dat de echoscopie pretendeert eenduidige kennis op te leveren, terwijl onzekerheid verankerd zit in de technologie en daarmee zwangere vrouwen en hun partners vaak voor moeilijke dilemma's

---

plaatst. In andere, niet minder boeiende hoofdstukken, gaat Van Dijck in op de endoscopische reis door het lichaam en op röntgenfotografie in *De Toverberg* van Thomas Mann.

Van Dijcks interdisciplinaire achtergrond is duidelijk bespeurbaar in *Het transparante lichaam*. Haar kennis van technologiestudies ligt aan de basis van dit boek. Daarnaast beweegt ze zich met groot gemak door litera-

tuur- en filmwetenschappelijke analyses. Haar bemoeyenis met de perswetenschap verraadt zich in de zeer soepele stijl waarin het boek geschreven is. Het boek is een must voor iedereen die zich met cultuurwetenschappen bezighoudt en zal ongetwijfeld veel gebruikt worden in het academische onderwijs. Met *Het transparante lichaam* heeft José van Dijck een boeiend visitekaartje afgeleverd.

Anneke Smelik